

Μποροῦμε τώρα νὰ τελειώσουμε ἐκεῖ, ἀπ' ὅπου ξεκινήσαμε, δηλαδή μὲ τὴν ἔννοια μιᾶς ἀπόλυτα ἀγαθῆς θέλησης. Ἀπόλυτα ἀγαθὴ εἶναι ἡ θέληση, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἦναι κακὴ, συνεπῶς ἡ θέληση, ποὺ οἱ ἠθικὲς ἀρχές της δὲν ἀντιφάσκουν ποτέ, ὅταν γίνουν καθολικοὶ καὶ παγκόσμιοι ἠθικοὶ νόμοι. Ὁ ὑπέρτατος συνεπῶς νόμος τῆς ἀγαθῆς θέλησης εἶναι ἡ ἀρχή : «Στὴ ζωὴ σου ὀφείλεις νὰ ἐνεργῆς πάντα σύμφωνα μ' ἓνα τέτοιο ἠθικὸ ἀξίωμα, ὥστε νὰ μπορῆς νὰ θέλῃς τὸ ἀξίωμά σου αὐτὸ νὰ ὑψωθῆ ταυτόχρονα καὶ ὡς παγκόσμιος ἠθικὸς νόμος τῆς ζωῆς». Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ εἶναι ὁ ὑπέρτατος καὶ μοναδικὸς ἀναγκαῖος ὄρος, ποὺ μ' αὐτὸ δὲν μπορεῖ ποτὲ ἡ θέληση νὰ βρεθῆ σὲ ἀντίφαση μὲ τὸν ἑαυτὸ της, καὶ μὲ τέτοια προσταγὴ εἶναι κατηγορικὴ. Κι' ἐπειδὴ ἡ ἀξία τῆς θέλησης, ὡς ἑνὸς παγκόσμιου ἠθικοῦ νόμου γιὰ δυνατὲς πράξεις στὴ ζωὴ, ἔχει ἀναλογία μὲ τὸν καθολικὸ δεσμὸ τῆς ζωῆς τῶν ὄντων σύμφωνα μὲ καθολικοὺς κοσμικοὺς νόμους, ποὺ εἶναι γενικὰ τὸ στοιχεῖο τῆς μορφῆς μέσα στὴ φύση, ἡ κατηγορικὴ προσταγὴ μπορεῖ νὰ διατυπωθῆ καὶ ὡς ἐξῆς : Στὴ ζωὴ σου ὀφείλεις νὰ ἐνεργῆς πάντα σύμφωνα μὲ ἠθικὲς ἀρχές, ποὺ νὰ μπορῆς ὡς ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τῆς θέλησῆς σου νὰ ὑψώσης οἱ ἀρχές αὐτὲς νὰ γίνουν ταυτόχρονα καὶ παγκόσμιοι φυσικοὶ ἠθικοὶ νόμοι τῆς ζωῆς ὅλου τοῦ κόσμου. Αὐτὸς λοιπὸν εἶναι καὶ ἔτσι θεμελιώνεται ὁ τύπος τῆς θέλησης, ποὺ εἶναι ἀπόλυτα ἀγαθὴ.

Ἡ πνευματικὴ φύση διακρίνεται ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες φύσεις, γιατί ἡ ἴδια θέτει ἓνα σκοπὸ στὸν ἑαυτὸ της. Ὁ σκοπὸς αὐτὸς θὰ ἦταν ἡ ὕλη¹⁰⁰ κάθε ἀγαθῆς θέλησης. Ἐπειδὴ ὅμως στὴν ιδέα μιᾶς ἀπόλυτα ἀγαθῆς θέλησης δίχως κανένα περιοριστικὸ ὄρο (τὴν ἐπιτυχία αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ σκοποῦ), πρέπει νὰ γίνεται τελεία ἀφαίρεση κάθε ὑποκειμενικοῦ σκοποῦ, ποὺ ἐπιδιώκεται νὰ πραγματοποιηθῆ (δίχως τὴν ἀφαίρεση αὐτὴ ἡ θέληση θὰ ἦταν μονάχα σχετικὰ ἀγαθὴ), γι' αὐτὸ ὁ σκοπὸς αὐτός, ποὺ θέτει ἡ πνευματικὴ φύση στὸν ἑαυτὸ της, δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ἓνας σκοπὸς πρὸς πραγματοποίηση, ἀλλ' ὡς ἓνας ξεχωριστὸς καὶ αὐθύπαρκτος σκοπός, ποὺ νοεῖται μὲ ἀρνητικὸ νόημα, μ' ἄλλους λόγους ἓνας σκοπός, ποὺ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ παραβιάζεται καὶ νὰ λογίζεται ὡς ἀπλὸ μέσο, ἀλλὰ πρέπει νὰ θεωρῆται πάντα ταυτόχρονα καὶ ὡς σκοπὸς τῶν θελήσεων ὅλων τῶν πνευματικῶν ὄντων. Ὁ σκοπὸς αὐτὸς συνεπῶς δὲν μπορεῖ νὰ ἦναι τίποτ' ἄλλο, παρὰ μόνον τὸ ὑποκείμενο ὅλων τῶν δυνατῶν σκοπῶν,¹⁰¹ γιατί τὸ ὑποκείμενο αὐτὸ εἶναι ταυτόχρονα καὶ τὸ ὑποκείμενο μιᾶς δυνατῆς ἀπόλυτα ἀγαθῆς θέλησης καὶ ἡ ἀπόλυτα ἀγαθὴ θέληση δὲν μπορεῖ ποτὲ δίχως μιὰ βαιθυτέρη ἐσωτερικὴ ἀντίφαση μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της νὰ θεωρηθῆ ὡς κατώτερη ἀπὸ κανένα ἄλλο ἀντικείμενο. Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν «Στὴ ζωὴ σου ὀφείλεις σχετικὰ μὲ κάθε πνευματικὸ ὄν (εἴτε γιὰ τὸν ἑαυτὸ σου πρόκειται, εἴτε γιὰ κάθε ἄλλο πνευματικὸ ὄν) νὰ ἐνεργῆς πάντα σύμφωνα μ' ἓνα τέτοιο

100. Δὲς σημ. 96.

101. Τὸ ὑποκείμενο αὐτὸ εἶναι τὸ πνευματικὸ ὄν ὡς καθαρὴ πνευματικὴ φύση.

τρόπο, ὥστε τὸ ὄν αὐτὸ στὸ ἠθικὸ ἀξίωμα τῆς ἐνέργειάς σου νὰ ἰσχύη ταυτόχρονα καὶ ὡς αὐτοσκοπὸς» στὸ βάθος ταυτίζεται μὲ τὴν ἀρχὴ «Στὴ ζωὴ σου ὀφείλεις νὰ ἐνεργῆς πάντα σύμφωνα μ' ἓνα ἠθικὸ ἀξίωμα, ποὺ κλείνει ταυτόχρονα μέσα του καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς καθολικῆς ἀξίας του καὶ τῆς ἀναγκαιότητάς του γιὰ ὅλα τὰ πνευματικὰ ὄντα». Γιὰ τὸ νὰ εἰπῶ, πῶς στὴ χρῆση τῶν ἀναγκαίων μέσων γιὰ τὴν ἐπιτυχία ἐνὸς σκοποῦ εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ἐπιβάλλω στὸ ὑποκειμενικὸ ἠθικὸ ἀξίωμά μου ἓνα περιοριστικὸ ὄρο, τὸν ὄρο νὰ μπορῆ τὸ ἀξίωμά μου αὐτὸ νὰ ἰσχύσῃ ταυτόχρονα καὶ ὡς καθολικὸς καὶ ἀναγκαῖος ἠθικὸς νόμος γιὰ ὅλα τὰ πνευματικὰ ὄντα, εἶναι τὸ ἴδιο σὰ νὰ εἰπῶ, πῶς τὸ ὑποκείμενο τῶν σκοπῶν, δηλαδὴ τὸ ἴδιο τὸ πνευματικὸ ὄν, δὲν πρέπει ποτὲ νὰ θεωρῆται μόνο ὡς ἀπλὸ μέσο, ἀλλ' ὡς ὑπέριστατος περιοριστικὸς ὄρος στὴ χρῆση ὅλων τῶν μέσων, μ' ἄλλους λόγους τὸ πνευματικὸ ὄν πρέπει πάντα νὰ θεωρῆται ταυτόχρονα καὶ ὡς αὐτοσκοπὸς σ' ὅλες τὶς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἀρχές του, ποὺ προσδιορίζουν τὴ θέλησή του, τὶς πράξεις του καὶ τὴ ζωὴ του.¹⁰²

Ὡς φυσικὸ λοιπὸν καὶ ἀπόλυτα ἀναμφισβήτητο συμπέρασμα ἀπὸ τὰ προηγούμενα βγαίνει, πῶς κάθε πνευματικὸ ὄν ὡς αὐτοσκοπὸς, σχετικὰ μ' ὄλους τοὺς νόμους ποὺ εἶναι δυνατὸ νὰ ἐκτελῆ καὶ νὰ ὑποτάσσεται σ' αὐτούς, πρέπει νὰ μπορῆ νὰ θεωρῆται ταυτόχρονα καὶ ὡς παγκόσμιος νομοθέτης, γιὰτὶ ἀκριβῶς ἡ ἰδιότητα αὐτὴ καὶ ἡ δύναμη τῶν ὑποκειμενικῶν ἠθικῶν ἀρχῶν του νὰ μποροῦν νὰ ὑψώνονται ὡς παγκόσμιοι ἠθικοὶ νόμοι τῆς ζωῆς εἶναι αὐτό, ποὺ κυρίως ξεχωρίζει καὶ οὐσιαστικὰ χαρακτηρίζει τὸ πνευματικὸ ὄν ὡς αὐτοσκοπὸ. Ἐπίσης ἀπὸ τὰ προηγούμενα βγαίνει ἀναμφισβήτητα, πῶς ἡ ἠθικὴ ἀξία (ἡ ὑπεροχὴ) τοῦ πνευματικοῦ ὄντος, ποὺ τὸ ὑψώνει ἀπάνου ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα τ' ἀπλά φυσικὰ ὄντα, ἐπιβάλλει σ' αὐτὸ μὲ ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα νὰ ἐκλέγῃ πάντα τὶς ἠθικὲς ἀρχές του ἀπὸ τὴ δική του ἀποψη, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη ὅλων τῶν ἄλλων πνευματικῶν ὄντων, ὡς ὄντων, ποὺ θεωροῦνται ὡς παγκόσμιοι νομοθέτες καὶ δημιουργοὶ μιᾶς καθολικῆς κοσμικῆς ἠθικῆς νομοθεσίας μὲ καθολικὴ ἀξία γιὰ ὅλο τὸν κόσμον (καὶ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο λέγονται πρόσωπα). Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ εἶναι λοιπὸν δυνατὸς ἓνας νοητὸς κόσμος πνευματικῶν οὐσιῶν (*mundus intelligibilis*) ὡς μιὰ πολιτεία τῶν σκοπῶν, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸς εἶναι δυνατὸς μόνο μὲ τὴν ἠθικὴ ἀυτονομία καὶ τὴ νομοθετικὴ ἠθικὴ δημιουργία ὅλων τῶν προσώπων ὡς μελῶν τῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν. Γι' αὐτὸ κάθε πνευματικὸ ὄν ἔχει ὡς ὑπέριστατη ἠθικὴ ὑποχρέωσή του νὰ

102. Ὄταν τὸ πνευματικὸ ὄν θεωρῆται ὡς μέσο (ἐπιτυχίας ὑποκειμενικῶν σκοπῶν) καὶ ὄχι ὡς σκοπὸς (πνευματικὸς καὶ ἀπόλυτος κοσμικὸς σκοπός), στὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι πνευματικὸ ὄν, ἠθικὸ πρόσωπο, αὐτόνομο καὶ ἐλεύθερο ὄν, καὶ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ὑψωθῆ ὡς παγκόσμιος ἠθικὸς νομοθέτης καὶ νὰ ὑπάρξῃ καθολικὸς ἠθικὸς νόμος. Μόνο ὅταν τὸ πνευματικὸ ὄν ἦναι πρόσωπο καὶ αὐτοσκοπός, ἀπόλυτη μέσ' στὸν κόσμον ἠθικὴ ἀξία, μπορεῖ νὰ ὑψωθῆ ὡς παγκόσμιος νομοθέτης καὶ νὰ ὑπάρξῃ ὁ παγκόσμιος ἠθικὸς νόμος καὶ ἡ πολιτεία τῶν σκοπῶν, ὡς ἔνωση ὅλων τῶν πνευματικῶν ὄντων ὡς αὐτοσκοπῶν.

ἐνεργῆ στή ζωή του, σὰ νὰ ἦταν πάντα μέ τις ἠθικὲς ἀρχές του ἕνα νομοθετικὸ μέλος τῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν. Ἡ τυπικὴ λοιπὸν ἀρχὴ τῶν ἠθικῶν ἀξιωματίων κάθε πνευματικοῦ ὄντος εἶναι ἡ ἐξῆς: Στὴ ζωὴ σου ὀφείλεις νὰ ἐνεργῆς πάντα σὰ νὰ ᾤπρεπε τὸ ἠθικὸ ἀξίωμα τῶν πράξεων τῆς ζωῆς σου νὰ ἰσχύσῃ ταυτόχρονα καὶ ὡς καθολικὸς καὶ ἀναγκαῖος ἠθικὸς νόμος (ὅλων τῶν πνευματικῶν ὄντων). Μιὰ πολιτεία λοιπὸν τῶν σκοπῶν εἶναι δυνατὴ μόνο ἀνάλογα πρὸς μιὰ πολιτεία τῆς φύσης· ἀλλ' ἡ πολιτεία τῶν σκοπῶν στηρίζεται μόνο σὲ ἠθικὲς ἀρχές, δηλαδὴ σὲ ἠθικοὺς κανόνες, ποὺ αὐτοεπιβάλλονται, ἡ πολιτεία ὅμως τῆς φύσης στηρίζεται στοὺς φυσικοὺς νόμους τῶν ποιητικῶν αἰτίων, ποὺ ἐπιβάλλουν στὸ φυσικὸ κόσμο μιὰ ἐξωτερικὴ ἀναγκαιότητα. Καὶ ὅμως καὶ ὁλόκληρο τὸ φυσικὸ σύμπαν, ἂν καὶ θεωρεῖται ὡς μιὰ μηχανή, λέγεται μολαταῦτα πολιτεία τῆς φύσης, γιατί ἔχει σχέση μέ πνευματικὰ ὄντα, ποὺ θεωροῦνται ὡς σκοποὶ του.¹⁰³ Μιὰ τέτοια πολιτεία τῶν σκοπῶν θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιηθῆ μόνο μέ ἠθικὲς ἀρχές, ποὺ τὸν ἠθικὸ κανόνα τους ἢ κατηγορικὴ προσταγὴ ἐπιβάλλει σ' ὅλα τὰ πνευματικὰ ὄντα, ἂν οἱ ἀρχές αὐτὲς εἶχαν καθολικὴ ἐφαρμογὴ σ' ὅλο τὸν κόσμο τῶν πνευματικῶν ὄντων. Ἀλλά, ἂν καὶ τὸ πνευματικὸ ὄν δὲν μπορεῖ νὰ ὑπολογίζη σὲ μιὰ τέτοια καθολικὴ ἐφαρμογὴ καὶ νὰ ἔχῃ βεβαιότητα, ὅτι, εἰάν αὐτὸ ἐκτελοῦσε κατὰ γράμμα τὸν ἠθικὸ αὐτὸ κανόνα καὶ τὸ χρέος του, καὶ ὅλα τ' ἄλλα πνευματικὰ ὄντα θὰ ἔμεναν ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸ λόγο πιστὰ στὸν ἴδιον κανόνα καὶ θὰ ἔκαναν ὅπως πρέπει τὸ δικό τους χρέος, καὶ ὅτι ἡ πολιτεία τῆς φύσης μέ τὴν τελολογικὴ ποὺ ἐκδηλώνεται σ' αὐτὴ τάξη εἶναι σὲ ἀρμονία μέ τὸ πρόσωπό του, ὡς ἕν' ἄξιο μέλος μιᾶς δυνατῆς μέ τις ἠθικὲς ἀρχές του καὶ τὴν ἠθικὴ ζωὴ του πολιτείας τῶν σκοπῶν, δηλαδὴ ὅτι τοῦ δίνει τὴν εὐτυχία ποὺ περιμένει στή ζωὴ του, μολαταῦτα ὁ νόμος «Ὀφείλεις νὰ ἐνεργῆς πάντα σύμφωνα μέ τις ἠθικὲς ἀρχές ἑνὸς πνευματικοῦ ὄντος, ποὺ θεωρεῖται ὡς δημιουργὸς μιᾶς παγκόσμιας ἠθικῆς νομοθεσίας καὶ νομοθετικὸ μέλος μέ τὴ δημιουργία του αὐτὴ μιᾶς δυνατῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν» ἔχει ἀπόλυτη ἰσχύ καὶ διατηρεῖ ὅλη τὴ δύναμή του καὶ τὴν ἀξία του, γιατί εἶναι μιὰ κατηγορικὴ προσταγὴ καὶ διατάσσει κατηγορικά. Κι' ἐδῶ ἀκριβῶς εἶναι τὸ παράδοξο, ὅτι μόνο ἡ ἠθικὴ ἀξία τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ὡς πνευματικῆς φύσης, τελείως ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε ὑποκειμενικὸ σκοπὸ ἢ συμφέρο ὑλικό, συνεπῶς μόνο ὁ σεβασμὸς σὲ μιὰ καθαρὴ ἰδέα πρέπει νὰ ἦναι ὁ ἀκατάλυτος νόμος τῆς θέλησης καὶ ὅτι ἀκριβῶς ἡ ἀνεξαρτησία αὐτὴ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἀπὸ κάθε αἰσθητικὸ κίνητρο καὶ ἡ ἠθικὴ ἀπολύτρωση ἀπ' τὴ φύση δί-

103. Στὴν τρίτη κριτικὴ του (§ 86) ὁ Κάντ ἀναπτύσσει πλατιά τὴ θεωρία, πὼς δίχως τοὺς ἀνθρώπους (ὡς πνευματικὰ ὄντα) ὅλη ἡ δημιουργία θὰ ἦταν μιὰ ἀπέραντη ἔρημος δίχως κανένα σκοπὸ. Στὸ αὐτὸ μέρος ὁ Κάντ τονίζει, πὼς τὴν ἀπόλυτη ἀξία στὸν ἀνθρώπο δὲ δίνει οὔτε ἡ αἰσθητικὴ φύση, οὔτε ἡ πνευματικὴ δύναμη (ἡ θεωρητικὴ δύναμη τοῦ πνεύματος), ἀλλὰ μόνο ἡ ἠθικὴ δύναμη, μόνο ἡ ἀγαθὴ θέληση, ὡς καθαρὴ πνευματικὴ φύση καὶ μέλος τοῦ νοητοῦ κόσμου. Στὰ μάτια τοῦ Κάντ ἡ ἀγαθὴ θέληση εἶναι ὁ ὑπέρτατος σκοπὸς τοῦ σύμπαντος.

νει στο πνευματικό και ηθικό ὄν ὅλο τὸ ηθικὸ μεγαλεῖο του καὶ τὴν ἀπόλυτη ηθικὴ ἀξία, πού τὸ ὑψώνει ὡς νομοθετικὸ μέλος στὴν πολιτεία τῶν σκοπῶν· γιατί ἄλλως δίχως τὴν ηθικὴ αὐτὴ λύτρωση θᾶπρεπε τὸ πνευματικὸ ὄν νὰ θεωρῆται ὡς ὑποταγμένο μόνο στο φυσικὸ νόμο τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν του. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθέταμε τὴν πολιτεία τῆς φύσης καὶ τὴν πολιτεία τῶν σκοπῶν ἑνωμένες κάτω ἀπὸ ἓνα κοινὸ ἀρχηγὸ καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ πολιτεία τῶν σκοπῶν ἀπὸ ἀπλὴ ἰδέα γινόταν μὲ ἀληθινὴ πραγματικότητα, καὶ πάλι ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν θᾶβρυσκε ἔτσι ἓνα δυνατὸ μέσ' στὸν κόσμον κίνητρο κι' ἓνα πραγματικὸ στήριγμα, ἀλλὰ δὲ θὰ μεγάλωνε καθόλου μὲ τὸ στήριγμα αὐτὸ ἡ ἐσωτερικὴ ἀξία τῆς· γιατί καὶ μ' ὅλ' αὐτὰ ὁ μοναδικὸς καὶ ἀπόλυτος αὐτὸς κοσμικὸς νομοθέτης καὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου θᾶπρεπε νὰ νοῆται ὡς κριτὴς τῆς ἀξίας τῶν πνευματικῶν ὄντων σύμφωνα μὲ τὴν ἀγνί καὶ μὲ ἀπόλυτη ἀνιδιοτέλεια ἠθικὴ διαγωγή, πού ἐπιβάλλει σ' ὅλα τὰ πνευματικὰ ὄντα ἡ ἰδέα αὐτὴ τῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν. Ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων δὲν ἐπιρροάζεται καὶ δὲ μεταβάλλεται μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεών τους κι' ἐκεῖνο, πού, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς σχέσεις αὐτές, ἀποτελεῖ τὴν ἀπόλυτη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει νὰ ἦναι τὸ μόνο κριτήριον τῆς ζωῆς του καὶ τῶν ηθικῶν ἀξιῶν τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ὅποιος καὶ νᾶναι ὁ κριτὴς, ἔστω καὶ ἂν κριτὴς εἶναι τὸ ἀπόλυτο πνευματικὸ ὄν. Ἡ ἠθικὴ εἶναι λοιπὸν ἡ σχέση τῶν πράξεων ἑνὸς πνευματικοῦ ὄντος μὲ τὴν αὐτονομία τῆς θέλησης, δηλαδὴ μὲ τὴν καθολικὴ καὶ παγκόσμια ἠθικὴ νομοθεσία, πού εἶναι δυνατὴ μόνο μὲ τίς ἠθικὲς ἀρχές τῆς αὐτόνομης θέλησης τοῦ ὄντος αὐτοῦ. Ἡ πράξις, πού μπορεῖ νὰ ἦναι σὲ ἀρμονία μὲ τὴν αὐτονομία τῆς θέλησης, ἐπιτρέπεται· ἡ πράξις ὅμως, πού δὲν εἶναι σὲ ἀρμονία μὲ τὴν αὐτονομία, ἀπαγορεύεται. Ἡ θέληση, πού οἱ ἀρχές τῆς εἶναι μὲ ἀπόλυτη ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα ἀπ' τὴ φύση τῆς σὲ τελεία ἀρμονία μὲ τοὺς νόμους τῆς αὐτονομίας, εἶναι μιὰ θέληση ἀγία, μιὰ θέληση ἀπόλυτα ἀγαθὴ. Ἡ ἐξάρτηση μιᾶς θέλησης, πού δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀγαθὴ, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας (ἡ ἠθικὴ ἀναγκαιότητα) εἶναι ἡ ἠθικὴ ὑποχρεωτικότης. Ἡ ἠθικὴ ὑποχρεωτικότης δὲν μπορεῖ νὰ νοηθῆ καὶ νὰ ἰσχύσῃ σ' ἓνα ἅγιον ὄν. Ἡ ἀντικειμενικὴ ἀναγκαιότητα μιᾶς ἐνέργειας ἀπὸ ἠθικὴ ὑποχρεωτικότης λέγεται χρέος.

Ἀπὸ τὴ σύντομη αὐτὴ ἠθικὴ ἔρευνα φαίνεται καθαρά, πῶς ἡ ἰδέα τοῦ ἠθικοῦ χρέους, ἐνῶ σύμφωνα μὲ τὴν ἠθικὴ θεωρία μας νοεῖται ὡς ὑποταγὴ στὸν ἠθικὸ νόμο, μολαταῦτα φεγγοβόλαει σ' ὅλο τὸν κόσμον ὑψηλὴ καὶ μεγαλόπρεπη καὶ δίνει τὸ ἠθικὸ μεγαλεῖο καὶ τὴν ἀπόλυτη ἠθικὴ ἀξία στὸ πρόσωπο, πού ἐκτελεῖ τὰ ἠθικὰ χρέη του. Ἡ ἀπόλυτη ἠθικὴ ἀξία καὶ τὸ ἠθικὸ μεγαλεῖο τοῦ προσώπου, πού ἐκτελεῖ τὰ ἠθικὰ χρέη του, δὲν ἔγκειται στὴν ὑποταγὴ του στὸν ἠθικὸ νόμο, ἀλλὰ μόνο στὴν ἠθικὴ αὐτονομία του, στ' ὅτι τὸ ἠθικὸ πρόσωπο, ὡς πνευματικὴ φύση, ὑψώνεται ὡς ἠθικὸς δημιουργὸς καὶ νομοθέτης τοῦ παγκοσμίου ἠθικοῦ νόμου καὶ αὐτοῦποτάσσεται σ' αὐτὸ ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸ λόγο, γιατί εἶναι ἠθικὴ δη-

μιουργία του. Ἐπίσης με τὴν ἔρευνά μας αὐτὴ ἀποδείξαμε, πῶς τὴν ἠθικὴ ἀξία σὲ μιὰ ἠθικὴ πράξη δὲ δίνει ὁ φόβος ἢ τ' ὀρμέμψυτο, ἀλλὰ μόνο ὁ σεβασμὸς στὸν ἠθικὸ νόμο. Ἡ θέλησή μας, με τὴν προϋπόθεση πῶς στὸν πνευματικὸ αὐτοπροσδιορισμὸ της καὶ στὴν ἠθικὴ της ἐνέργεια περιορίζεται μόνο ἀπὸ τὸν ὄρο νὰ ἐνεργῇ σύμφωνα με μιὰ παγκόσμια ἠθικὴ νομοθεσία δυνατὴ μόνο με τὶς ἠθικὲς ἀρχές της, ἢ ἰδανικὰ αὐτὴ δυνατὴ θέληση εἶναι τὸ ἀληθινὸ ἀντικείμενο τοῦ σεβασμοῦ μας καὶ ἡ ἀπόλυτη ἠθικὴ ἀξία τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἔγκειται ἀκριβῶς σ' αὐτὴ τὴν ἱκανότητά της καὶ τὴν ἠθικὴ της δύναμη νὰ ὑψώνεται μέσ' στὸν κόσμον ὡς παγκόσμιος ἠθικὸς νομοθέτης καὶ δημιουργὸς τῶν παγκοσμίων κι' αἰώνιων ἠθικῶν νόμων, ἀν καὶ με τὸν ὄρο τῆς αὐτοὑποταγῆς ταυτόχρονα στοὺς νόμους αὐτοὺς.

Η ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΘΕΛΗΣΗΣ

ΩΣ ΥΠΕΡΤΑΤΗ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΗΘΙΚΟΤΗΤΑΣ

Αὐτονομία τῆς θέλησης εἶναι ἡ οὐσιαστικὴ ιδιότητα τῆς θέλησης, νὰ ἦναι ἡ ἴδια νόμος στὸν ἑαυτὸ της (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ φύση καὶ ὅλες τὶς ιδιότητες τῶν ἀντικειμένων της). Ἡ ἀρχὴ συνεπῶς τῆς αὐτονομίας εἶναι ἡ ἐξῆς: τὸ πνευματικὸ ὄν ὀφείλει νὰ μὴν ἐκλέγῃ στὴ ζωὴ του ἄλλες ἠθικὲς ἀρχές παρὰ μόνο τὶς ἀρχές ποὺ μποροῦν ταυτόχρονα νὰ ὑψωθοῦν μέσα στὴν ἴδια τὴ θέλησή του ὡς παγκόσμιος ἠθικὸς νόμος. Ὅτι ὁ πρακτικὸς αὐτὸς κανόνας εἶναι μιὰ προσταγή, δηλαδὴ ὅτι ἡ θέληση κάθε πνευματικοῦ ὄντος συνδέεται με ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα με τὸν κανόνα αὐτὸ ὡς ὑπέρτατο καὶ μοναδικὸ ἀναγκαῖο ὄρο της, εἶναι ἀδύνατο ν' ἀποδειχτῇ με τὴν ἀπλὴ ἀνάλυση τῶν ἐννοιῶν ποὺ κλείνει μέσα της ἡ θέληση, γιατί ὁ κανόνας αὐτὸς τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας εἶναι μιὰ συνθετικὴ πρόταση¹⁰⁴ γιὰ ν' ἀποδειχτῇ ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἠἴπρεπε νὰ ξεπεράσουμε τὴ γνώση τῶν ἀντικειμένων καὶ νὰ ὑψωθοῦμε σὲ μιὰ κριτικὴ τοῦ ὑποκειμένου, δηλαδὴ τοῦ καθα-

104. Στὶς συνθετικὰ κρίσεις a priori ἡ ἐννοια τοῦ κατηγορουμένου δὲ βγαίνει ἀναλυτικὰ ἀπὸ τὴν ἐννοια τοῦ ὑποκειμένου σύμφωνα με τοὺς νόμους τῆς Γεν. λογικῆς. Οἱ συνθετικὰ κρίσεις a priori εἶναι κρίσεις τῆς ὑπερβατικῆς φιλοσοφίας. Ὁ κανόνας τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας «Στὴ ζωὴ σου ὀφείλεις νὰ ἐκλέγῃς ὡς ἀρχές σου τὶς ἀρχές, ποὺ μποροῦν με τὴ θέλησή σου νὰ ὑψωθοῦν ὡς παγκόσμιος ἠθικὸς νόμος» δὲν εἶναι ἀναλυτικὴ, ἀλλὰ συνθετικὴ κρίση a priori, γιατί ἡ ἰδέα τῆς θέλησης ἑνὸς πνευματικοῦ ὄντος, ὡς ὄντος ποὺ ἐνεργεῖ ἠθικὰ στὴ ζωὴ, δὲν ἐπιβάλλει αὐτὴ καθαυτὴ με ἀπόλυτη ἐσωτερικὴ καὶ λογικὴ ἀναγκαιότητα τὴν ἰδέα τοῦ καθολικοῦ ἠθικοῦ νόμου. Τὴν ἰδέα τῆς καθολικότητας τοῦ ἠθικοῦ νόμου πρέπει νὰ μᾶς δώσῃ κάτι ἄλλο ἔξω ἀπὸ τὸν καθαρὸ λόγον ὡς μορφή καὶ τὸ κάτι ἄλλο αὐτὸ εἶναι ἡ ἠθικὴ πραγματικότητα, ἡ πραγματικὴ ἠθικὴ σχέση τῆς θέλησης με τὸν κόσμον, μ' ἓνα λόγον ἢ ἠθικὴ συνείδηση. Στὴ σύνθεση τῶν δυὸ ἰδεῶν τῆς ἀπόλυτης ἠθικότητας καὶ τῆς κοσμικῆς καθολικότητας τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὄχι ὡς λογικὴ ἀρχή, ἀλλ' ὡς ὑπερβατικὴ ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς ζωῆς τοῦ κόσμου μᾶς ὑψώνει μόνο ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου ὡς πρακτικοῦ λόγου, δηλαδὴ ἡ κριτικὴ ἐξέταση τοῦ προβλήματος, πῶς εἶναι δυνατὸς ὁ καθαρὸς λόγος ὡς καθαρὸς πρακτικὸς λόγος; Ἐὐὲργο αὐτὸ εἶναι τὸ κίριο ἔργο τῆς Κ.Π.Α.

ροῦ πρακτικοῦ λόγου, γιατί ἡ συνθετικὴ αὐτὴ πρόταση, ποὺ διατάσσει μ' ἕνα ἀποδεικτικὸ τρόπο, πρέπει νὰ μπορῇ ν' ἀποδειχτῇ ἀπόλυτα a priori καὶ νὰ θεμελιωθῇ σὲ μιὰ καθαρὴ a priori γνώση, ἡ ἐργασία ὅμως αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ στὸ μέρος αὐτό. Τὸ μόνο ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐδῶ μετὰ τὴν ἀπλὴ ἀνάλυση τῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν εἶναι ν' ἀποδειχτῇ μετὰ ἀπόλυτη βεβαιότητα, πὼς ἡ ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας, ποὺ ἀναφέραμε, εἶναι ἡ μοναδικὴ ἀρχὴ τῆς ἠθικότητας. Γιατὶ μετὰ τὴν ἀνάλυση αὐτὴ ἀποδείχεται καθαρὰ, πὼς ἡ ἀρχὴ τῆς ἠθικότητας πρέπει νὰ ἴσῃ μιὰ κατηγορικὴ προσταγὴ, ἡ προσταγὴ ὅμως αὐτὴ δὲν προστάσσει καὶ δὲν ἐπιβάλλει τίποτα περισσότερο, τίποτα λιγώτερο, παρὰ μόνο αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν ἠθικὴ αὐτονομία τῆς θέλησης.

Η ΕΤΕΡΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΘΕΛΗΣΗΣ

ΩΣ Η ΠΗΓΗ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΜΗ ΚΑΘΑΡΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΗΘΙΚΟΤΗΤΑΣ

Ὅταν ἡ θέληση ζητᾷ τὸ νόμο, ποὺ πρέπει νὰ τὴν προσδιορίζη, σὲ μιὰν ἄλλῃ ἀρχῇ, παρὰ στὴν ἰδιότητα καὶ τὴν ἐσωτερικὴ δύναμη τῶν ὑποκειμενικῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τῆς νὰ θεμελιώνουν μιὰ καθολικὴ καὶ παγκόσμια ἠθικὴ νομοθεσίαν ὡς ἠθικὴ αὐτοδημιουργία τῆς, ὅταν μ' ἄλλους λόγους ἡ θέληση ζητᾷ τὸ νόμο ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ τὶς ἐσωτερικὰς δυνάμεις τῆς καὶ στὴ φύση τῶν ἀντικειμένων τῆς, ὑπάρχει πάντα ἑτερονομία. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ δὲ δίνει ἡ θέληση τὸν ἠθικὸ νόμο στὸν ἑαυτὸ τῆς, ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενον δίνει τὸ νόμο στὴ θέληση μετὰ τὴν σχέση του πρὸς αὐτή. Ἡ σχέση αὐτὴ, εἴτε μόνο στ' ὁρμέφυτο στηρίζεται, εἴτε σὲ πνευματικὰς ἰδέας, εἶναι πηγὴ μόνο ὑποθετικῶν προσταγῶν: ὀφείλω στὴ ζωὴ μου νὰ κάμω κάτι, γιατί θέλω κάτι ἄλλο. Ἀντίθετα ἡ ἠθικὴ καὶ συνεπῶς ἡ κατηγορικὴ προσταγὴ ὀρίζει: ὀφείλω στὴ ζωὴ μου νὰ ἐνεργῶ μ' αὐτὸ ἢ μ' ἐκεῖνο τὸν τρόπο, κι' ἂν ἀκόμα δὲ θέλω τίποτ' ἄλλο. Λόγου χάριν, ἡ πρώτη προσταγὴ λέει: ὀφείλω νὰ μὴ λέω ποτὲ στὴ ζωὴ μου ψέματα, ἂν θέλω νὰ μὴ χάσω τὴν τιμὴ μου καὶ τὴν ὑπόληψή μου. Ἡ δευτέρη ὅμως προσταγὴ ὀρίζει: ὀφείλω νὰ μὴ λέω ποτὲ ψέματα, κι' ἂν ἀκόμα δὲν πρόκειται νὰ πάθω τίποτα καὶ τὴν παραμικρότερη ἠθικὴ προσβολὴ στὴ ζωὴ μου. Ἡ κατηγορικὴ λοιπὸν προσταγὴ προϋποθέτει τὴν ἀφαίρεσιν ὅλων τῶν ὑποκειμενικῶν σκοπῶν καὶ πρέπει νὰ θεμελιώνεται μόνο στὴν ἀπόλυτη ἠθικὴ ἀνεξαρτησία καὶ ἀπολύτρωση ἀπ' ὅλα τ' ἀντικείμενα, ὥστε τ' ἀντικείμενα νὰ μὴν ἔχουν καμμιά ἀπολύτως ἐπίδρασιν ἀπάνω στὴ θέληση· ὁ πρακτικὸς λόγος (ἡ θέληση) δὲν πρέπει νὰ περιορίζεται μόνο στὸ νὰ ἴσῃ διαχειριστὴς ξένων συμφερόντων, ἀλλὰ πρέπει νὰ φανερώνη καὶ ν' ἀποδείχνη ὅλο τὸ ἐπιτακτικὸ ἠθικὸ κῦρὸς του καὶ ὅλη τὴν ἀνώτερη ἠθικὴ δύναμη κι' ἐπιβολὴ του ὡς ὑπέρτατος παγκόσμιος ἠθικὸς νομοθέτης τῆς ζωῆς. Παραδείγματός χάριν, ὀφείλω στὴ ζωὴ μου νὰ βοηθῶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ νὰ συμβάλλω στὴν εὐτυχίαν τους, ὄχι ἀπὸ προσωπικοὺς λόγους καὶ γιὰ κἄποιον ἀτομικὸν συμφέρον ποὺ μπορῶ νὰ περιμένω ἀπὸ τὴν εὐτυχίαν αὐτὴ (εἴτε ἀπὸ κἄποιαν ἄμεση ὁρμή, εἴτε ἀπὸ κἄποιαν ἄλλη ἔμμεση ἰκανοποίησιν ποὺ βάνει ὁ νοῦς).

ἀλλὰ μόνο και μόνο γιατί ἡ ἀντίθετη ἀρχή, πού ἀποκλείει και ἀπαγορεύει τή συμβολή μου στήν εὐτυχία τῶν ἄλλων, δέν μπορεῖ ποτέ νά νοηθῆ ὡς καθολικός κοσμικός ἠθικός νόμος μέσα σέ μιὰ και τήν αὐτή θέληση.

ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΤΑΞΗ

ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΗΘΙΚΟΤΗΤΑΣ ΠΟΥ ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΠΗΓΑΖΟΥΝ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΜΕΛΙΑΚΗ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΤΕΡΟΝΟΜΙΑΣ ΠΟΥ ΠΑΡΑΔΕΧΤΗΚΑΜΕ

Τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα και σιὸ ζήτημα αὐτὸ ὅπως και σ' ὅλα τ' ἄλλα ζητήματα τοῦ κύκλου τῆς καθαρῆς θεωρητικῆς του χρήσης ἀπὸ ἔλλειψη κριτικῆς σκέψης ἐδοκίμασε ὅλους τοὺς δυνατοὺς δρόμους πού ὡδηγοῦσαν στήν πλάνη, πρὶν κατορθώσῃ νά ἰδῆ τήν ἀλήθεια και νά βρῆ τὸ μοναδικὸ ἀληθινὸ δρόμο του.

Ὅλες οἱ ἀρχές, πού μποροῦμε νά παραδεχτοῦμε ἀπὸ τήν ἀποψη αὐτή, εἶναι ἢ ἐμπειρικές ἢ θεωρητικές.¹⁰⁵ Οἱ πρῶτες πηγάζουν ἀπὸ τήν ἀρχή τῆς εὐτυχίας και στηρίζονται σιὸ φυσικό,¹⁰⁶ ἢ σιὸ ἠθικό αἶσθημα,¹⁰⁷ οἱ δεύτερες πηγάζουν ἀπὸ τήν ἀρχή τῆς ἠθικῆς τελειότητας και στηρίζονται, εἴτε σιὸ θεωρητικὴ ἔννοια τῆς τελειότητος, ὡς δυνατοῦ ἀποτελέσματος τῆς θέλησῆς μας,¹⁰⁸ εἴτε σιὸ ἔννοια μιᾶς ξεχωριστῆς και ἀυθύπαρκτης τελειότητος (σιὸ θέληση τοῦ θεοῦ) ὡς προσδιοριστικῆς ἀρχῆς και ποιητικῆς αἰτίας τῆς θέλησῆς μας.¹⁰⁹

Οἱ ἐμπειρικές ἀρχές δέν μποροῦν ποτέ νά θεμελιώσουν ἠθικούς νόμους. Γιατί ἡ καθολικότητα τῶν ἠθικῶν νόμων, μὲ τήν ὁποία πρέπει οἱ νόμοι αὐτοὶ νά ἰσχύουν γιὰ ὅλα τὰ πνευματικά ὄντα δίχως καμμιά ἀπολύτως διάκριση και ἔξαιρεση, ἡ ἀπόλυτη πραχτικὴ ἀναγκαιότητα πού ἐπιβάλλει ἡ καθολικότητα, ἐκλείπουν, ὅταν ἡ ἀρχή τῶν ἠθικῶν νόμων πηγάζῃ ἀπὸ τήν ἰδιαίτερη ὑποκειμενικὴ σύσταση και κατασκευὴ τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἢ ἀπὸ τὰ ἔξωτερικά και ἔνδεχόμενα περιστατικά τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου μέσ' σιὸν κόσμον και τὸ χρόνο. Ἀλλ' ἡ ἀρχή, πού πρέπει

105. Σιὸν Κ. Π. Α. § 8 παρατήρ. II. ὁ Κάντ παραθέτει ἓνα τέλειον πίνακα τῶν ἀρχῶν τῆς ἑτερονομίας. Κατὰ τὸν πίνακα αὐτὸ οἱ ἀρχές τῆς ἑτερονομίας εἶναι ἢ ὑποκειμενικές ἢ ἀντικειμενικές. Οἱ πρῶτες διακρίνονται σ' ἐσωτερικές και ἔξωτερικές. Ἐξωτερικές εἶναι οἱ ἀρχές τῆς ἀγωγῆς (Montaigne) και τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης (Mandeville), ἐσωτερικές εἶναι οἱ ἀρχές τοῦ φυσικοῦ αἰσθήματος (Ἐπίκουρος) και τοῦ ἠθικοῦ αἰσθήματος (Hutcheson). Οἱ ἀντικειμενικές ἀρχές διακρίνονται ἐπίσης σ' ἐσωτερικές και ἔξωτερικές. Ἐσωτερικές εἶναι οἱ ἀρχές τῆς ἠθικῆς τελειότητος (Στοικοὶ φιλόσοφοι και Wolff), ἔξωτερικὴ εἶναι ἡ ἀρχή τῆς θέλησης τοῦ θεοῦ (Crusius και ἄλλοι θεολογικοὶ ἠθικολόγοι).

106. Ὅπως ἡ ἀρχή τῆς ἠθικῆς τοῦ Ἐπικούρου.

107. Τέτοια εἶναι ἡ ἀρχή τῆς ἠθικῆς τοῦ Hutcheson.

108. Ὅπως ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων στοϊκῶν φιλοσόφων και ἡ ἠθικὴ τοῦ Wolff.

109. Σιὸν ἀρχή μιᾶς ἀυθύπαρκτης ἠθικῆς τελειότητος στηρίζεται ἡ ἠθικὴ τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Crusius (1712—1775) και ἄλλων θεολογικῶν ἠθικολόγων. Ἡ ἠθικὴ αὐτὴ δέχεται ὡς πηγὴ τοῦ ἠθικοῦ χρέους τὴ θέληση τοῦ θεοῦ.

πρῶτα-πρῶτα ν' ἀπορριφτῆ, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς φυσικῆς προσωπικῆς εὐτυχίας, ὄχι μόνο γιατί' εἶναι μιὰ ψεύτικη ἀρχὴ καὶ ἡ πείρα τῆς ζωῆς μᾶς ἀποδείχνει, πῶς εἶναι ἀντιφατικὴ ἢ ὑπόθεση, ὅτι δῆθε ἡ εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται καὶ πηγάζει πάντα ἀπὸ τὴν καλὴ καὶ ἠθικὴ διαγωγή του καὶ ἡ δεύτερη δημιουργεῖ τὴν πρώτη, ὄχι μόνο γιατί ἡ ἀρχὴ τῆς προσωπικῆς εὐτυχίας δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἠθικότητα, γιατί ἄλλο εἶναι νὰ κάμῃς ἕναν ἄνθρωπο εὐτυχισμένο στὴ ζωὴ του καὶ ἄλλο νὰ τὸν κάμῃς ἀγαθό, κι' ἄλλο εἶναι νὰ κάμῃς ἕναν ἄνθρωπο γνωστικὸ καὶ ἱκανὸ νὰ προστατεύῃ τὰ συμφέροντά του κι' ἄλλο νὰ τὸν κάμῃς ἐνάρετο, ἀλλὰ κυρίως γιατί μὲ τὴν ἀρχὴ αὐτὴ ἡ ἠθικότητα στηρίζεται στὴν αἰσθητικότητα καὶ στὰ ὁρμέμφυτα, ποὺ κλονίζουν τελείως τὰ θεμέλια τοῦ οικοδομήματος τῆς ἠθικότητας καὶ καταστρέφουν ὁλότελα τὸ ἠθικὸ μεγαλεῖο της καὶ ὅλη τὴν αἴγλη της· ὅταν ἡ ἠθικὴ στηρίζεται στὶς αἰσθήσεις καὶ στὰ ὁρμέμφυτα, δὲ γίνεται κομμιά ἀπολύτως διάκριση τῶν αἰτίων, ποὺ ὀδηγοῦν στὴν ἠθικότητα καὶ στὴν ἀρετὴ, καὶ τῶν κινήτρων, ποὺ ὀδηγοῦν στὸ κακό, καὶ μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν ὁρμεμφύτων ἀναπτύσσεται στὸν ἄνθρωπο ὁ ὕλικὸς στοχασμὸς καὶ ὁ συμφεροντολογικὸς ὑπολογισμὸς καὶ καταστρέφεται τελείως ὅ,τι οὐσιαστικὰ χαρακτηρίζει καὶ εἰδικὰ ξεχωρίζει τὰ αἶτια τῆς ἀρετῆς ἀπὸ τὰ κίνητρα τῆς κακίας· ἀπεναντίας τὸ ἠθικὸ αἶσθημα,¹¹⁰ ἡ εἰδικὴ αὐτὴ ἠθικὴ αἰσθησις* ποὺ πιστεύεται πῶς ἔχει ὁ

110. Στὴν ἀρχὴ τοῦ ἠθικοῦ αἰσθήματος στηρίζεται ἡ Ἀγγλικὴ ἠθικὴ φιλοσοφία τοῦ 18ου αἰῶνα. Οἱ Ἀγγλοὶ φιλόσοφοι Shaftesbury (1671—1713) Hutcheson (1694—1747) καὶ Hume (1711—1776) δέχονται, πῶς τὸ καλὸ καὶ τὸ κακό ἔχουν ἀναλογία μὲ τ' ὠραῖο καὶ τὸ ἄσχημο καὶ πηγάζουν αὐτόματα ἀπὸ μιὰ εἰδικὴ ἠθικὴ αἰσθησις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι ἀπ' τὸ πνεῦμα. Κατὰ τὸ Hume ὁ καθαρὸς λόγος εἶναι γνωστικὸ μόνο ὄργανο τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι πηγὴ ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ ἠθικῆς ἐνεργείας. Πηγὴ τῆς ἠθικῆς ζωῆς, κατὰ τὸ Hume, εἶναι μόνο τὰ ὁρμέμφυτα καὶ τὰ πάθη, δηλαδὴ ἡ αἰσθητικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου. Ἀντίθετα, κατὰ τὸν Κάντ, ὁ καθαρὸς λόγος ἔχει μιὰ θεωρητικὴ καὶ μιὰ ἠθικὴ χρῆσις, εἶναι θεωρητικὸς καὶ ἠθικὸς μαζὶ λόγος. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἠθικοῦ αἰσθήματος τῶν Ἀγγλῶν φιλοσόφων, ποὺ ἐμνημονεύσαμε, εἶναι ἀρχὴ ἑτερονομίας καὶ συνεπῶς δὲν μπορεῖ νὰ θεμελιωθῆ ἄπάνω σ' αὐτὴ ἡ ἠθικὴ, ὅπως ὁ Κάντ ἐννοεῖ τὴν ἠθικὴ, ὡς σύστημα τῶν a priori ἀρχῶν τοῦ καθαροῦ ἠθικοῦ λόγου.

* Σχετίζω τὴν ἀρχὴ τοῦ ἠθικοῦ αἰσθήματος μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς εὐτυχίας, γιατί κάθε ἐμπειρικὸ συμφέρο μὲ τὴν εὐχαρίστηση, ποὺ μᾶς δίνει ἕνα πράγμα, εἴτε ἄμεσα καὶ χωρὶς κανένα ὕλικὸ σκοπὸ, εἴτε καὶ μὲ ὠφελιμιστικὲς βλέψεις, μᾶς ὑπόσχεται νὰ συμβάλῃ στὴν εὐτυχία μας. Ἐπίσης πρέπει σύμφωνα μὲ τὶς ἠθικὲς θεωρίες τοῦ Hutcheson νὰ σχετιστῆ ἡ ἀρχὴ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς συμμετοχῆς μας στὴν εὐτυχία τῶν ἄλλων μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς αἰσθησις, ποὺ δέχεται ὁ Hutcheson στὴν ἠθικὴ του φιλοσοφία.¹¹¹

111. Κατὰ τὴ γενικὴ ἠθικὴ θεωρία τοῦ Hutcheson ἡ ἠθικὴ χρῆσις στηρίζεται σὲ μιὰ εἰδικὴ ἠθικὴ αἰσθησις τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἡ αἰσθητικὴ χρῆσις γιὰ τὸ ὠραῖο καὶ τὸ ὑψηλὸ στηρίζεται σὲ μιὰ εἰδικὴ αἰσθητικὴ αἰσθησις. Τὸ ἠθικὸ αἶσθημα στὴν ἠθικὴ τοῦ Hutcheson διαφέρει τελείως ἀπὸ τὸ ἠθικὸ αἶσθημα στὴν ἠθικὴ τοῦ Κάντ. Τὸ πρῶτο ἔχει ὡς πηγὴ τοῦ τὴν αἰσθητικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δεύτερο πηγάζει μόνο ἀπὸ τὴν πνευματικὴ μᾶς φύσις καὶ εἶναι καθαρὰ πνευματικὸ αἶσθημα.

άνθρωπος, είναι πιό κοντά στην ήθικότητα και στην απόλυτη αξία της (όσο όλη και άβαθη και αν είναι ή θεωρία αυτή της αρχής του ήθικου αισθήματος; γιατί μόνο όσοι δέν μπορούν να σκεφτούν βαθύτερα τὰ πράγματα του κόσμου πιστεύουν, πώς είναι δυνατό να κατορθώσουν κάτι με τὸ αἴσθημα ἐκεῖ ὅπου ἰσχύουν καθολικὴ καὶ παγκόσμιοι νόμοι, καὶ γιατί τὰ αἰσθήματα ἀπ' τὴ φύση τους διαφέρουν ποσοτικὰ ἀπείρως τὸ ἓνα ἀπ' τὸ ἄλλο καὶ δέν μπορούν ποτε νὰ δώσουν ἓνα σταθερὸ μέτρο του ἀγαθοῦ καὶ του κακοῦ καὶ ἀκόμα περισσότερο γιατί τὰ αἰσθηματικὰ καὶ ὑποκειμενικὰ ἠθικὰ κριτήρια του καθενὸς δέν μπορούν νὰ ἔχουν καθολικὴ ἰσχύ για ὅλο τὸν κόσμο καὶ νὰ ἐπιβληθοῦν ἀπόλυτα καὶ με ἀναγκαιότητα στην κρίση τῶν ἄλλων). Ἡ ἠθικὴ αὐτὴ αἰσθήση κάνει τουλάχιστο τὴν τιμὴν στην ἀρετὴ νὰ τῆς φανερώνη ἄμεσα τὴν ἱκανοποίηση καὶ τὸ σεβασμό, πὸν μᾶς ἐμπνέει, καὶ δέν τῆς λέει ποτε κατὰ πρόσωπο, πὸς μόνο τὸ ὑλικὸ συμφέρο καὶ ὄχι ἡ ὁμορφιά της μᾶς τραβάει κοντά της καὶ μᾶς δένει μ' αὐτή.

Ἀπὸ τίς θεωρητικὲς ἢ πνευματικὲς ἀρχὲς τῆς ἠθικότητας ἢ ὄντολογικὴ ἔννοια τῆς ἠθικῆς τελειότητας¹¹² εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὴ θεολογικὴ ἔννοια τῆς πηγῆς τῆς ἠθικότητας ἀπὸ τὴν ἀπειροτέλεια θέληση του θεοῦ (ὄσο ἄδεια καὶ ἂν εἶναι ἡ ὄντολογικὴ αὐτὴ ἔννοια καὶ σκοτεινὴ καὶ ἀκαθόριστη καὶ συνεπὼς ἀκατάλληλη καὶ ἀχρηστὴ, για νὰ ὀδηγήση στὸ ν' ἀνακαλυφτῆ μέσα στὸν ἀπειροκόσμο τῆς δυνατῆς πραγματικότητας ἢ πιὸ μεγάλη τελειότητα πὸν πρέπει στην ἀνθρώπινη φύση, ὄσο καὶ ἂν ἡ ἔννοια αὐτὴ, ὅταν πρόκηται νὰ διακριθῆ εἰδικὰ καὶ οὐσιαστικὰ ἢ ἠθικὴ πραγματικότητα, για τὴν ὁποία μιλάμε ἐδῶ, ἀπὸ κάθε ἄλλη πραγματικότητα, ἔχει μὲ ἀναπόφευκτη τάση νὰ γυρίζη μέσα σ' ἓνα κύκλο καὶ δέν μπορεί ν' ἀποφύγη νὰ προϋποθέτη στὸ βάθος σιωπηρὰ τὴν ἠθικότητα, πὸν ὀφείλει ὅμως νὰ διαφωτίση)· κ' εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὴ θεολογικὴ ἔννοια ἢ ὄντολογικὴ ἔννοια τῆς τελειότητας, ὄχι μόνο γιατί δέν μπορούμε ποτε νὰ χουμε μὲ ἄμεση πνευματικὴ ἐνόραση τῆς τελειότητας του θεοῦ καὶ ἡ ἔννοια πὸν ἔχουμε τῆς θείας τελειότητας εἶναι μιὰ ἀπ' τίς πνευματικὲς μας ἔννοιες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἢ πιὸ ὕψηλὴ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἠθικότητας, ἀλλὰ καὶ γιατί ἂν δέν κάναμε αὐτὸ καὶ δέν προχωρούσαμε μ' αὐτὸ τὸν τρόπο (ἀλλοιῶς θὰ πέφταμε σὲ φαῦλο κύκλο στην ἐξήγησή μας), ἢ μόνη ἔννοια, πὸν μᾶς μένει τῆς θείας θέλησης, ἢ ἔννοια πὸν πλάθουμε του θεοῦ μέσα στη φαντασία μας με τίς ιδιότητες τῆς φιλοδοξίας καὶ τῆς φιλαρχίας καὶ τίς τρομερὲς εἰκόνες τῶν παθῶν τῆς δύναμης, τῆς ζήλειας καὶ τῆς ἐκδικητικῆς μανίας, θὰ ἔθετε ἐξ ἀνάγκης τίς βύσεις ἐνὸς συστήματος ἠθικῆς,

112. Στὴ μεταφ. τῶν ἠθῶν §§ 21 καὶ 22 ὁ Κάντ τονίζει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὡς ὑπέρτατο ἠθικὸ χρέος του νὰ τείνη στην ἠθικὴ τελειοποίηση του ἑαυτοῦ του. Ἡ ἠθικὴ τελειότητα, στὸ νόημα του Κάντ, εἶναι ἡ ἀδιάκοπη ἀνάπτυξη τῶν ἠθικῶν δυνάμεων του ἀνθρώπου, ἢ ἀέννη ἠθικὴ τύση καὶ ἀνάβαση σὲ ὕψηλότερες σφαῖρες του ἠθικοῦ ἀπείρου. Συνεπὼς ἡ αὐτόνομη ἠθικὴ του Κάντ δὲ θεμελιώνεται στην ἔννοια τῆς τελειότητας, ἀλλ' ἀντίθετα ἢ ἔννοια τῆς τελειότητας θεμελιώνεται στην ἔννοια τῆς ἠθικότητας. Τὸ ἀντίθετο γίνεται στην ἑτερόνομη ἠθικὴ του Wolff,

που θὰ ἦταν ἐντελῶς ἀντίθετο πρὸς τὴν ἠθικότητα καὶ τελεία ἄρνηση κάθε ἀληθινῆς ἠθικῆς. ¹¹³

Ἄλλ' ἂν ἔπρεπε νὰ ἐκλέξω μιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ αὐτὲς ἔννοιες, τὶς ἔννοιες τῆς ἠθικῆς αἴσθησης καὶ τῆς ἠθικῆς τελειότητας γενικὰ (καὶ οἱ δυὸ αὐτὲς ἔννοιες δὲ βλάπτουν τουλάχιστο τὴν ἠθικότητα ἂν καὶ δὲν μποροῦν νὰ τὴ

113. Στὴ θρησκεία τοῦ Κάντ τὸ ἠθικὸ χρέος νοεῖται ὡς θεία ἐντολή. Ἄβυσσος ὁμως χωρίζει τὴν ἔννοια αὐτὴ τοῦ χρέους στὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ χρέους στ' ἄλλα θεολογικὰ ἠθικὰ συστήματα. Στὰ συστήματα αὐτὰ ἡ θέληση τοῦ ἠθικοῦ ὄντος δὲν εἶναι αὐτόνομη, ἀλλ' ὑποτάσσεται στὴ θέληση τοῦ ὑπερτάτου πνευματικοῦ ὄντος, χωρὶς καὶ ὑψωθῆ ἠρωτῆτερα στὸν κόσμον τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας. Ἐτσι ἡ ἔννοια τοῦ θεοῦ πλάθεται ὑποκειμενικὰ καὶ ἀνθρωπομορφικὰ καὶ τὶς περισσότερες φορές κατεβάζεται στὸ πῶ χαμηλὸ ἐπίπεδο, στὸ ἐπίπεδο κοινῆς συναλλαγῆς. Ἡ ἠθικὴ ὁμως τοῦ Κάντ θεμελιώνεται στὴν ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας, στὴν ἀπόλυτὴ ἠθικὴ λύτρωση ἀπ' ὅλη τὴ φύσιν καὶ ὅλη τὴν ὕλικὴ γοητεία τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ στὴν ἔννοια τοῦ ἀπολύτου ἠθικοῦ νόμου, ὡς ἐλεύθερης ἠθικῆς δημιουργίας ἐνὸς λυτρωμένου καὶ αὐτόνομου πνευματικοῦ ὄντος. Μὲ τὸ νόημα αὐτὸ ἡ ἠθικότητα εἶναι ὁ θρίαμβος τοῦ πνεύματος, ἡ αὐτονομία εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἠθικότητας, τὸ χρέος γίνεται γιὰ τὸ χρέος καὶ ἡ ἠθικὴ ζωὴ ἀναβρῦζει ἀπὸ τὶς πῶ ἠγλῆς πνευματικῆς κορυφῆς καὶ τὶς πῶ ἀγνῆς πηγῆς καὶ ἡ πνευματικὰ λυτρωμένη καὶ ἠθικὰ αὐτόνομη συνείδηση εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ παγκόσμιου ἠθικοῦ νόμου. Μὲ τὸ αὐτὸ νόημα ἡ ἀνθρωπότητα καὶ ὅλη ἡ δημιουργία εἶναι μιὰ ἰδανικὴ ἠθικὴ πολιτεία τῶν καθαρῶν πνευματικῶν οὐσιῶν— τῶν λυτρωμένων καὶ αὐτονόμων ἠθικῶν συνειδήσεων, μιὰ παγκόσμια πολιτεία πνευματικοῦ φωτός καὶ ἠθικῆς ἀρμονίας. Στὴν πολιτεία αὐτὴ τὸ πνεῦμα ὑψώνεται στὴ συνείδηση τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἐνότητας ὅλης τῆς ἀνθρωπότητας καὶ ὅλης τῆς δημιουργίας καὶ στὴν ὑπερτάτη ἀρχὴ τῆς κοσμικῆς ἐνότητας καὶ ἀρμονίας, τὸ θεό, ὡς δημιουργὸ τοῦ σύμπαντος καὶ κοσμικὴ σοφία καὶ πρόνοια. Στὸν κόσμον τῆς πνευματικῆς αὐτῆς πολιτείας τὸ ἠθικὸ χρέος ἐκτελεῖται ὡς θεία ἐντολή. Ἡ ἠθικὴ ὁμως αὐτὴ δὲν εἶναι ἠθικὴ ἑτερονομία, ἀλλ' ἠθικὴ αὐτονομία, γιὰ τὴν ἠθικότητα καὶ ἡ ἠθικὴ ἐδῶ προϋποθέτουν τὴν ἠθικὴ αὐτονομία καὶ θεμελιώνονται ἀπάνω στὴν ἠθικὴ ἐλευθερία. Ἡ θρησκεία στὰ ὕψη αὐτὰ οἰκοδομεῖται ἐπάνω στὸν ἀπόλυτο καὶ ἀρχέτυπο καθαρὸ λόγο. Ὁ καθαρὸς ὁμως λόγος εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐλευθερία σὲ ἀρνητικὸ καὶ θετικὸ νόημα, ὡς ἠθικὴ ἀπολύτρωση ἀπ' τὴ φύσιν καὶ θετικὴ καὶ ἐλεύθερη πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ δημιουργία. Στὴν αὐτόνομη αὐτὴ ἠθικὴ κοσμοθεωρία ἡ οὐσία τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ τὸ χρέος εἶναι ἡ πνευματικὴ συνείδηση τοῦ κοσμικοῦ νόμου τῆς ἀπόλυτης ἠθικῆς ἐνότητας ὅλου τοῦ κόσμου, ἡ συνείδηση τῆς ἀναγκαιότητας τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς ἀπόλυτης ἐνότητας τῆς ἠθικότητας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ὁ νόμος τῆς ἀπόλυτης ταυτότητας τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας στὴν ἠθικὴ αὐτὴ εἶναι ὁ νόμος τῆς αἰωνίας οὐσίας τοῦ κόσμου καὶ τὸ ἠθικὸ χρέος εἶναι ἡ θεληματικὴ καὶ ἐνσυνείδητη ἠθικὴ προσφορὰ μιᾶς λυτρωμένης πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς συνείδησης στὴν παγκόσμια τάξιν καὶ ἀρμονία ὡς ἠθικὴ αὐτοδημιουργία ὅλων τῶν λυτρωμένων καὶ αὐτονόμων θελήσεων καὶ συνειδήσεων. Τὸ ἠθικὸ χρέος στὶς ὑπερκόσμιες αὐτὲς σφαιρῆς τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ ἀπέριου εἶναι μιὰ φωνὴ μέσα στὸν ἀπέραντο ὠκεανὸ τῆς παγκόσμιας ἀρμονίας τοῦ σύμπαντος, σὰν πλημμύρισμα τῆς ψυχῆς ἀπὸ φῶς, ἀπὸ Πλατωνικὸ καὶ Ἀριστοτελικὸ ἔρωτα, ἀπὸ εὐγνωμοσύνην καὶ λατρεία στὸ θεό, ὡς πηγὴ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἐνότητας ὅλου τοῦ κόσμου καὶ τῆς παγκόσμιας καὶ αἰωνίας αὐτῆς μέσα στὸν ἥλιο καὶ τὸ φῶς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀρμονίας ὅλης τῆς δημιουργίας!

θεμελιώσουν απάνου σέ γερά και ασάλευτα θεμέλια), θά προτιμοῦσα τήν τελευταία, γιατί ἡ ἔννοια αὐτῆ τῆς ἠθικῆς τελειότητος δέν ἀφήνει τουλάχιστο τῆ λύση τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος στήν αἰσθητικότητα, ἀλλά τήν ἀναθέτει στό δικαστήριο τοῦ καθαροῦ λόγου· εἶναι ἀλήθεια και ἡ θεωρία αὐτῆ τῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικῆς τελειότητος δὲ λύνει τελειωτικά τὸ ἠθικὸ πρόβλημα τοῦ κόσμου, ἔχει ὅμως τὸ καλὸ, ὅτι ἀφήνει καθαρὴ τὴν ἰδέα (τῆς ἀγαθῆς θέλησης), χωρὶς νὰ τὴν ὀρίξη μὲ σφαλεροὺς ὀρισμοὺς και συνεπῶς νὰ τὴ διαφθείρη, ὡς πού τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα νὰ ὑψωθῆ στό φῶς και στήν ἀλήθεια και κατωρθώση νὰ διαφωτίση καθὼς πρέπει τὴν ἔννοια τῆς ἠθικότητος και τῆς δώση ἓνα τέλειο ὀρισμό.

Ἄπ' τὸ ἄλλο μέρος πιστεύω, πὼς θά μπορέσω ν' ἀποφύγω μιὰ πλατύτερη ἀναίρεση ὅλων αὐτῶν τῶν ἠθικῶν θεωριῶν και διδασκαλιῶν. Ἡ ἀναίρεση αὐτῆ εἶναι τόσο εὐκόλη και μάλιστα ὅλοι ἐκεῖνοι, πού εἶναι ὑποχρεωμένοι ἐπαγγελματικά νὰ πάρουν μιὰ ὀρισμένη θέση στό ἠθικὸ πρόβλημα και νὰ ταχθοῦν μὲ τὸ μέρος μιᾶς ἀπὸ τὶς θεωρίες αὐτῆς (γιατὶ οἱ ἀκροατῆς τους δέν ἀγαποῦν τὴν ἐκκενρότητα και δέν ἀνέχονται ν' ἀναβληθῆ ἡ κρίση και ἡ λύση τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος) τὴ γνωρίζουν τόσο καλά, ὥστε θά ἦταν μάταιη ἐργασία και χαμένος κόπος και καιρὸς ν' ἀναλάβω μιὰ τέτοια ἀνασκευή. Ἐκεῖνο πού μᾶς ἐνδιαφέρει περισσότερο ἐδῶ, εἶναι νὰ γνωρίσουμε, ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ συστήματα, πού στηρίζονται σ' ὅλες αὐτῆς τὶς ἀρχές, ὑψώνουν ὡς πρώτη και ὑπέριστα ἀρχὴ τῆς ἠθικότητος τὴν ἑτερονομία τῆς θέλησης και συνεπῶς δέν μποροῦν ποτὲ νὰ φτάσουν στὸν ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τους, τὴν ἀνακάλυψη και τὴν πραγματικὴ θεμελίωση τῆς ὑπέριστα ἀρχῆς τῆς ἠθικότητος και τὴν ἀληθινὴ λύση τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος, και γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἀναγκαστικά ἀποτυχαίνουν τελείως στὸν κύριο σκοπὸ τους.

Ὅλες τὶς φορῆς, πού μιὰ ἐξωτερικὴ ἀναγκαιότητα μᾶς ἀναγκάζει και μᾶς ἐπιβάλλει νὰ στηριχτοῦμε σ' ἓνα ἀντικείμενο τῆς θέλησῆς μας, γιὰ νὰ καθορίσουμε τὸν κανόνα τῆς πού τὴν προσδιορίζει στήν ἠθικὴ τῆς ἐνέργεια, ὁ κανόνας αὐτὸς δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ μόνο ἑτερονομία· στήν περίπτωση αὐτῆ ἡ προσταγὴ δέν εἶναι ἀπόλυτη, ἀλλὰ σχετικὴ κι' ἐξαρτᾶται ἀπὸ ὄρους, δηλαδή ἐὰν ἡ γιὰ τὴν θέλουμε αὐτὸ τὸ πράγμα ὀφείλουμε νὰ ἐνεργήσουμε μὲ τὸν ἓνα ἢ μὲ τὸν ἄλλο τρόπο· συνεπῶς ἡ σχετικὴ προσταγὴ δέν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἦναι μιὰ ἠθικὴ προσταγὴ, δηλαδή μιὰ κατηγορικὴ προσταγὴ, πού νὰ διατάσῃ στὸν κύκλο τῆς ἠθικῆς ζωῆς κατηγορικά και νὰ ἐπιβάλλῃ ἀπόλυτες ἠθικὲς ὑποχρεώσεις. Ὅταν τὸ ἀντικείμενο προσδιορίξη τὴ θέληση, εἴτε μὲ τ' ὀρμέφυτο, ὅπως στὰ συστήματα πού στηρίζονται στήν ἀρχὴ τῆς φυσικῆς προσωπικῆς εὐτυχίας, εἴτε μὲ τὴ δύναμη τοῦ λόγου ἅμα ἐφαρμόζεται σ' ὅλα τὰ δυνατὰ ἀντικείμενα τῆς θέλησῆς μας, ὅπως στὰ συστήματα πού στηρίζονται στήν ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς τελειότητος, ἡ θέληση σ' ὅλες αὐτῆς τὶς περιπτώσεις δέν αὐτοπροσδιορίζεται ποτὲ στήν ἠθικὴ τῆς ἐνέργεια ἅμμεσα και μόνο ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς ἐνέργειας αὐτῆς καθ'αυτῆς, ἀλλὰ προσδιορίζεται μόνο ἀπὸ τὸ κίνητρο τῆς δύνταμης και τῆς ἐπιρ-

ροῆς, πού ἔχει ἀπάνου της ἡ ἰδέα τοῦ ἀποτελέσματος τῆς ἐνεργείας, τοῦ ἀποτελέσματος, πού βάζουμε ἀπὸ πρὶν στὸ νοῦ μας καὶ ἀναμένουμε ἀπὸ τὴν ἐνέργειά μας: ὀφείλω νὰ κάμω κάτι, μόνο καὶ μόνο γιατί θέλω κάτι ἄλλο· κι' ἐδῶ πρέπει ἕνας ἄλλος νόμος νὰ ἰσχύη βαθιὰ μέσα μου, πού μ' ἐξαναγκάζει καὶ μοῦ ἐπιβάλλει ἀλύγιστα νὰ θέλω μὲ ἀναγκαιότητα αὐτὸ τὸ κάτι ἄλλο, καὶ ὁ νόμος αὐτός ἐξ ἄλλου προϋποθέτει μιὰ προσταγή, πού περιορίζει τὸ ἠθικὸ ἀξιῶμά μου καὶ τοῦ ἐπιβάλλει ὀρισμένον ὑποκειμενικὸ σκοπὸ. Καὶ πραγματικά, ἐπειδὴ ἡ γοητεία καὶ ἡ ἐπίδραση, πού πρέπει νὰ ἐξασκῆ ἡ ἰδέα ἐνὸς δυνατοῦ μὲ τὶς δυνάμεις μας ἀντικειμένου ἀπάνου στη θέληση τοῦ ὑποκειμένου σύμφωνα μὲ τὶς φυσικὲς του ἰδιότητες, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ὑποκειμένου, εἴτε ἀπὸ τὴν αἰσθητικότητά του (τὰ ὀρμέμφυτα καὶ τὶς ὀρέξεις του, τοὺς πόθους του καὶ τὰ πάθη του), εἴτε ἀπὸ τὴ διάνοηση καὶ τὸ λογισμό του, πού ἐφαρμόζονται μ' εὐχαρίστηση καὶ ἱκανοποίηση σ' ἐν' ἀντικείμενον σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιαίτερη φυσικὴ σύσταση καὶ τὴν ὑποκειμενικὴ του διάπλαση καὶ κατασκευή, ἡ φύση εἶναι ἐκείνη, πού δίνει τὸ νόμον στὴ θέληση· στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὁ νόμος αὐτός, ὡς νόμος πού πηγάζει ἀπ' τὴ φύση, ὄχι μόνο πρέπει νὰ γνωρίζεται καὶ ν' ἀποδείχνηται μὲ τὴν ἐμπειρία, ὄχι μόνο ὡς ἐμπειρικὸς καὶ συνεπῶς ὡς ἐνδεχόμενος νόμος εἶναι τελείως ἀκατάλληλος γιὰ νὰ θεμελιώσῃ ἕνα ἀποδεικτικὸ κανόνα, ὅπως πρέπει νὰ ἦναι ὁ ἠθικὸς νόμος, ἀλλὰ καὶ εἶναι πάντα μόνο ἕτερονομία τῆς θέλησης· τὸ νόμον στὴν περίπτωσιν αὐτὴ δὲ δίνει ἡ ἴδια ἡ θέληση στὸν ἑαυτὸ της, ἀλλὰ μιὰ ξένη ὀρμὴ καὶ δύναμη δίνει τὸ νόμον στὴ θέληση μὲ τὴ φύση τοῦ ὑποκειμένου, πού τὸ προδιαθέτει νὰ δεχτῆ τὴν ἐπίδραση τῆς ὀρμῆς αὐτῆς σύμφωνα μὲ τὴν αἰσθητικὴ καὶ παθητικὴ του φύση καὶ τὴ φυσικὴ του σύσταση καὶ κατασκευή.

Ἡ θέληση λοιπόν, πού εἶναι ἀπόλυτα ἀγαθὴ καὶ πού ἡ ἀρχὴ της πρέπει νὰ ἦναι μιὰ κατηγορικὴ προσταγή, εἶναι τελείως ἀνεξάρτητη στὸν ἠθικὸ προσδιορισμὸ της ἀπ' ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα καὶ περιεχόμενά της εἶναι μόνο ἡ μορφὴ τοῦ βουλευτικοῦ γενικά, καὶ μάλιστα ὡς ἠθικὴ αὐτονομία· μ' ἄλλους λόγους ἡ ἐσωτερικὴ ἀξία καὶ ἡ ἱκανότητα τοῦ ἠθικοῦ ἀξιώματος κάθε ἀγαθῆς θέλησης νὰ μπορῆ νὰ ὑψωθῆ ὡς καθολικὸς καὶ ἀναγκαῖος φυσικὸς ἠθικὸς νόμος τῆς ζωῆς ὅλου τοῦ κόσμου εἶναι ὁ μοναδικὸς νόμος, πού αὐτοεπιβάλλει στὸν ἑαυτὸ της ἡ θέληση κάθε πνευματικοῦ ὄντος μὲ ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία καὶ λύτρωση ἀπὸ κάθε αἰσθητικὴ ἐπίδραση τῶν ὀρμεμφύτων καὶ ἀπ' ὅλα τὰ ἐμπειρικὰ κίνητρα καὶ τὰ ὑλικά συμφέροντα.

Ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὴ μιὰ τέτοια συνθετικὴ πρότασις a priori καὶ γιατί ἡ ἀρχὴ αὐτὴ εἶναι ἀναγκαία, εἶναι ἕνα πρόβλημα, πού ἡ λύσις του ξεπερνάει τὰ ὅρια τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἠθῶν¹¹⁴ ἐπίσης στὸ

114. Ἡ μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν θέτει κι' ἐρευνᾷ τὸ ἠθικὸ πρόβλημα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς μόνο ἀναλυτικὰ καὶ λογικά. Σκοπὸς τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἠθῶν εἶναι ἡ κριτικὴ ἐρευνα καὶ θεμελίωσις τῆς ἐννοίας τοῦ ἠθικοῦ χρέους, ὡς ἀπόλυτης a priori ἠθικῆς ἀρχῆς, δηλαδὴ ὡς ὑπερβατικῆς ἰδέας τοῦ καθαρῶν λόγου (ὡς

μέρος αὐτὸ δὲν ἐβεβαιώσαμε τὴν ἀλήθεια τῆς συνθετικῆς αὐτῆς ἀρχῆς καὶ δὲν προβάλλουμε τὴν ἀξίωση, πὼς κατέχουμε μὴ ἀπόδειξη τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητάς της. Στὸ μέρος αὐτὸ ἐδείξαμε μόνο μὲ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν ἀνάλυση τῆς καθολικῆς καὶ ἀναγκαίας μέσα στὴν κοινὴ ἠθικὴ συνείδηση ὅλου τοῦ κόσμου ἐννοίας τῆς ἠθικότητος, πὼς ἡ ἐννοία αὐτὴ συνδέεται μὲ ὀτόλυτη ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα μὲ τὴν αὐτονομία τῆς θέλησης ἢ καλύτερα ἢ αὐτονομία εἶναι στὸ βάθος ἡ ὑπερτατὴ ἀρχὴ τῆς ἠθικότητος. "Ὅποιος συνεπῶς δέχεται τὴν ἠθικότητα ὡς κάτι πραγματικὸ μέσ' στὸν κόσμον καὶ ὄχι ὡς μιὰ χιμαιρικὴ ἰδέα καὶ ἄδεια ἐννοία χωρὶς ἀλήθεια πρέπει καὶ εἶναι ὑποχρεωμένος ἐπίσης νὰ δεχτῆ ταυτόχρονα καὶ τὴν ἀρχὴ πὸ ἀναφέραμε τῆς ἠθικότητος, τὴν ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας. Καὶ τὸ μέρος αὐτὸ λοιπὸν τοῦ ἔργου μας ἦταν καθαρὰ ἀναλυτικὸ, ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὸ πρῶτον μέρος. Γιὰ ν' ἀποδειχτῆ ὅμως, ὅτι ἡ ἠθικότητα δὲν εἶναι μιὰ χίμαιρα καὶ μιὰ οὐτοπία, μὴ ἀλήθεια πὸ βγαίνει ὡς φυσικὸ καὶ ἀναγκαῖον συμπέραςμα καὶ πὸν πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε, ἂν ἡ κατηγορικὴ προσταγὴ καὶ μαζί μ' αὐτὴ ἢ αὐτονομία εἶναι ἀληθινὴ καὶ ἀπόλυτα ἀναγκαῖα ὡς μιὰ ἀρχὴ a priori, ἀπαιτεῖται μιὰ δυνατὴ συνθετικὴ χρῆσις τοῦ καθαροῦ πραχτικοῦ λόγου, δὲν μπορούμε ὅμως ἐδῶ νὰ καταπιαστοῦμε μὲ τὸ πρόβλημα αὐτὸ τῆς δυνατότητος μιᾶς συνθετικῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, χωρὶς ν' ἀρχίσουμε πρωτίτερα ἀπὸ τὴν κριτικὴ τῆς συνθετικῆς αὐτῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος. Στὸ τελευταῖον μέρος τοῦ ἔργου μας θὰ ἐκθέσουμε σὲ γενικὲς γραμμὰς τ' ἀναγκαῖα γιὰ τὸ σκοπὸ μας στοιχεῖα τῆς κριτικῆς αὐτῆς.

καθαρῆς μορφῆς). Ἄλλ' ἂν ἡ πνευματικὴ καὶ μόνο κανονιστικὴ στὴν οὐσία τῆς αὐτῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικότητος ἔχη πραγματικὴ ἀντικειμενικὴ ἀξία καὶ τὴ δύναμη νὰ προσδιορίσῃ τὴ θέληση στὴν πραγματικὴ ἠθικὴ ζωὴ τοῦ κόσμου (τὴ θέληση ὡς πηγὴ ἠθικῶν πράξεων) εἶναι πρόβλημα, πὸν ξεπερνάει τὰ ὅρια τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἠθῶν. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ εἶναι πρόβλημα τῆς κριτικῆς τοῦ καθαρῦ πραχτικοῦ λόγου. Καὶ τὸ πρόβλημα αὐτὸ, πὼς εἶναι δυνατὴ ἢ κατηγορικὴ προσταγὴ τοῦ ἀπόλυτου ἠθικοῦ νόμου ὡς ἀπόλυτη a priori ἠθικὴ ἀρχὴ τῆς ζωῆς τοῦ κόσμου, δηλαδὴ πὼς εἶναι δυνατὸς ὁ καθαρὸς λόγος ὡς πραχτικὸς λόγος, ὁ Κάντ θέτει καὶ ἐρευνᾷ στὸ τρίτον μέρος καὶ ὀριστικὰ λύει στὴν Κ. Π. Α. (Δὲς καὶ Εἰσαγ. Μέγ. Δ' Κεφ. V.).

115. Στὰ δύο πρῶτα μέρη ὁ Κάντ ἐρευνᾷ κριτικὰ καὶ ἀναλυτικὰ τὴν ἀπόλυτη ἠθικότητα. Τὸ συμπέρασμα τῆς κριτικῆς καὶ ἀναλυτικῆς αὐτῆς ἐρευνας εἶναι, ὅτι, ἂν ὑπάρχῃ ἀπόλυτος ἠθικὸς νόμος στὸν κόσμον, ὁ νόμος αὐτὸς ἔχει τὴ μορφὴ μιᾶς ἀπόλυτης κατηγορικῆς προσταγῆς μὲ τοὺς τρεῖς τύπους τῆς, τοὺς τύπους τῆς καθολικότητος τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τῆς αὐτοσκοπιμότητος τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος καὶ τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας. Ἄλλ' ἂν ὑπάρχῃ πραγματικὰ στὸν κόσμον ὁ ἀπόλυτος ἠθικὸς νόμος μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς ἀπόλυτης κατηγορικῆς προσταγῆς εἶναι ζήτημα, πὸν ὁ διαφωτισμὸς τοῦ καὶ ἡ λύσις τοῦ προϋποθέτει μιὰ καθαρὴ συνθετικὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος αὐτοῦ ἐπιβάλλει νὰ ἐξεταστῇ μόνο συνθετικὰ, ἂν ὁ ἀπόλυτος πνευματικὸς ἠθικὸς νόμος ἦναι καὶ πραγματικὸς κοσμικὸς νόμος. Καὶ τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργο τοῦ τρίτου μέρους καὶ τῆς Ἀναλυτικῆς τῆς Κ. Π. Α.